

Újosztály-elméletek: az értelmiség és a hatalom viszonya

(Válogatás)

Az értelmiségiek és a történelem vége

A kommunista rendszerek összeomlása Oroszországban és Kelet-Európában globálisan is meghatározó esemény volt – Francis Fukuyama (1989) például erre építette mára hírhedtté vált tézisét, miszerint ez az összeomlás szükségszerűen következett be, mivel a világtörténelem természetes evolúciója a liberális kapitalizmus felé vezet. Eszerint a nézet szerint, a liberális kapitalizmus a „történelem végét” jelenti, amennyiben ez a lehető legracionálisabb és felvilágosultabb társadalmi rend. A kommunizmus halálával, mondja Fukuyama, a munkásosztálynak a burzsoázia feletti győzelméhez fűzött remények egyszer s mindenkorra szertefoszlottak. A „történelem vége” tézis ugyanakkor a társadalmi fejlődésről alkotott elméletek egy másik családjának is ellentmond, amelyek ugyancsak a burzsoázia történelmi uralmának végét jósolták. Ezek az elméletek egyetértenek a marxizmussal abban, hogy egy új osztály fog a burzsoázia felett győzedelmeskedni, ezt az új osztályt azonban az értelmiségben, és nem a munkásságban látták.

Úgy gondoljuk, hogy a „történelem vége” hipotézis felülvizsgálatához az értelmiség uralmát jósoló újosztály-elméleteket is ki kell értékelnünk. Ebben a könyvben először is tágabb történelmi kontextusba helyezzük őket, rámutatva, hogy az újosztály-elméletek az elmúlt évszázad során makacsul újra és újra felmerültek a kritikai társadalomelméletekben. Kulcshipotézisünk, hogy az elmúlt évszázad történetét úgy is megközelíthetjük, mint magasan képzett csoportok különböző próbálkozásait arra, hogy teljes hatalomra tegyenek szert. Mindmáig ezek a próbálkozások kudarcba fulltak, a projektek azonban valóságosak voltak, s nincs okunk azt gondolni, hogy nem születnek a jövőben is újjá.

Másodszor, míg joggal kételkedhetünk abban, hogy az újosztály-elméletek új osztálya valóban társadalmi osztálynak minősül, az osztályelemzés módszertanát alkalmazni az értelmiségiek megértésére (vagy tágabban, azon társadalmi csoportok megértésére, amelyek

tudásmonopóliumuk alapján tartanak igényt hatalomra) legalábbis tanulságos próbálkozás. Bakunyin és az újosztály-elméletek hozzá hasonló teoretikusai ismételtelen arra figyelmeztették a társadalomtudósokat, hogy a hatalom és a tudás közötti viszonyt érdemes kritikus szemmel elemezni. Az újosztály-elméletek elsők közt hangsúlyozták, hogy a tudást nem csak a hatalom melléktermékeként kell értelmeznünk; a tudás maga is hatalom forrása lehet. Ebben az értelemben az újosztály-elméletek az egyik olyan kérdést tették fel, ami a társadalomelméletet 1980-as évek óta a leginkább foglalkoztató kérdést tették fel: a tudás és hatalom közti viszony kérdését.

Amikor az újosztály-elméleteket és azok történeti kontextusát elemezzük az elmúlt évszázadban, egyúttal történeti elemzést adunk a kapitalista és szocialista társadalmak átalakulásairól is. Ennek alapján hozzászólhatunk Fukuyama állításához is, miszerint a szocializmus bukása elkerülhetetlen volt, és hogy a liberális kapitalizmus „az utolsó társadalmi formáció”, azaz „a történelem vége”. Mi amellett érvelünk, hogy a szocializmus bukása nem volt szükségszerű, hanem elsősorban az új osztály olyan szegmensei közti küzdelem terméke volt, mint a technokraták, menedzserek, bürokraták és humán értelmiségiek. Mi több, azt állítjuk, hogy mire Fukuyama és mások a liberális kapitalizmust kikiáltották a világtörténelem győztesének, az általuk olyan sokra értékelt neoliborális állam már súlyos válságban volt. Ez a válság részben annak volt a következménye, hogy nem tudta kezelni a fejlett kapitalizmus szerkezetében bekövetkezett olyan változásokat, mint az új osztály létrejötte és megerősödése, amely a munka és tőke közötti alku újratárgyalásában fontos szerepet követelt magának. Úgy gondoljuk, ahhoz, hogy a fejlett kapitalizmus válságára megoldást találjunk, szükség van arra, hogy tisztázzuk az értelmiség helyét a kapitalista társadalmak szerkezetében.

Az új osztály elméleti meghatározásai és társadalomtörténeti jelentőségük

Az „új osztály” fogalmát Mihail Bakunyin alkotta meg 1870 körül, *A német birodalom és a társadalmi forradalom* c. művében. A szocialista forradalom marxista forгатókönyvének társadalmi következményeit elemelve ezt írta: „Ez egy végtelenül komplex kormányt eredményez, amely nem fog megelégedni a tömegek politikai kormányzásával és adminisztrációjával, mint a mai kormányok, hanem gazdaságilag is kormányozni fog. ... Ehhez óriási tudáskapacitásra lesz szükség. ... Ez a tudományos értelem uralmát fogja jelenteni, a leginkább arisztokratikus, zsarnoki, arrogáns és a népet megvető uralmi rendet mind közül. Egy új osztály alakul ki, a tudósok és magukat tudósnak kiadó sarlatánok új hierarchiája, s a világ a tudás nevében uralkodó kisebbség

és a tudatlan többség közt lesz felosztva” (Bakunyin 1966, 80–97). Az új osztálynak ez a víziója a posztkapitalista osztálytársadalomról, ahol az uralom alapja nem a vagyon, hanem a tudásmonopólium, azóta is kísérti a társadalomtudományokat.

Az újosztály-elmélet kifejezés különböző megközelítések sokaságát fedi. Amikor az újosztály-elmélet egységes meghatározására törekedtünk, csak két pontot találtunk, amelyekben az új osztály minden teoretikusa egyetért:¹ Marxnak igaza volt abban, hogy a burzsoázia osztályuralma a kapitalizmusban nem tart örökké. De Marx tévedett, amikor azt remélte, hogy a bekövetkező új rend proletárdiktatúra vagy osztályok nélküli rend lesz. Az új osztály minden teoretikusa egyetért abban, hogy a kapitalizmus utáni társadalom egy újabb osztálytársadalom lesz, amelyben nem a proletariátus, hanem egy másik osztály fog uralkodni. Ezen a közös ponton túl azonban a különböző elméletek eltérnek egymástól; az újosztály-elméletek története egyúttal a politikai és elméleti viták története.

Egy évszázadnyi vita után az új osztályról való gondolkodás máig meglehetősen kaotikus képet fest. Az új osztály teoretikusai nem tudnak megegyezni abban, hogy mely csoportok lennének az ideális jelöltek a következő uralkodó osztály pozíciójára: bürokraták, technokraták, mérnökök, menedzserek, vagy akiket Alvin Gouldner „kritikus, ellenkulturális értelmiségiek”-nek nevezett? Továbbá: mi lesz az alapja az új osztály uralmának? Az állami bürokráciában elfoglalt pozíciója vagy tudásmonopóliuma? Milyen tudást birtokolnak majd az új osztály tagjai: technokrata vagy teleokrata, technikai vagy elméleti tudást? Milyen fajta társadalom lesz az, amelyben uralkodnak: államkapitalista, szocialista vagy bürokratikus kollektivista? Hol valószínűbb, hogy az új osztály hatalomra tesz szert: szovjet típusú társadalmakban, a kapitalista Nyugaton, vagy mindkettőben egyszerre? Milyen lesz az új osztály politikája – progresszív, „a legjobb lap, amit a történelem nekünk kioszthat” (Gouldner 1979), vagy minden uralkodó osztályok legszarnokabbika? „Osztály”-e egyáltalán az új osztály vagy inkább „rend”, domináns „csoport” (Feher et al. 1983), „hivatalnokrég” (Bauman 1974), esetleg „új papság” (Schelsky 1974)?

Különböző teoretikusok gyakran egymással ellentétes válaszokat adtak ezekre a kérdésekre. Ráadásul az egyes elméletek sokszor nem teszik világossá, pontosan milyen empirikus adatokkal lehetne alátámasztani vagy cáfolni az állításait. Honnan tudjuk, hogy kialakulóban van-e egy új osztály? Hogyan lehet kimutatni, hogy egy ilyen osztály kialakulása hol előrehaladottabb – a szocialista Keleten, a kapitalista Nyugaton, a szociáldemokrata Svédországban, a technokrata Egyesült Államokban, esetleg a posztkommunista Kelet-Európában vagy Oroszországban? Honnan ismerjük fel, hogy az új osztály átvette a hatalmat? Vagy honnan tudjuk, hogy ebbéli próbálkozásában megbukott, s így az újosztály-elméleteket is megcáfolta a történelem?

Ebben a könyvben arra teszünk kísérletet, hogy összefoglaljuk a korábbi újosztály-elméleteket, s egy olyan kutatási programot adjunk, ami egy összehasonlító keretben értékelní tudja az új osztályok kialakulását a különböző nemzeti és történeti kontextusokban. Hogy ne adjunk előzőleges választ az új osztály „osztály”-voltának kulcsfontosságú kérdésére, kutatási kérdésünket így fogalmazzuk meg: mik azok a jelek, ha vannak ilyenek, amelyek alapján arra következtethetünk, hogy a tudás monopóliumán alapuló, újfajta uralom átveszi a helyét a tulajdonon vagy bürokratikus pozíción alapuló uralomnak?

Reméljük, hogy egy ilyenfajta összefoglalás gyümölcsöző erőfeszítés lesz. Bármennyire elmélyedtünk az új osztály irodalmában, nem találtunk az összehasonlítást lehetővé tevő elméletet, s a pontos és világos fogalmazás hiányát gyakran zavarónak éreztünk. Ezzel együtt, az újosztály-elméletek világában tett utazásunk izgalmasnak bizonyult. A magasan képzett csoportok társadalomban betöltött pozíciójára vonatkozó mainstream (marxista vagy rétegződés-alapú) magyarázatokhoz képest üdítően friss és a továbbgondolás szempontjából kulcsfontosságú gondolatokkal találkoztunk. Az újosztály-elméletek kifinomultabb változatait gyakran sajátos ironia és önreflexivitás jellemzi, ami a legtöbbször hiányzik az értelmiségiek hatalmának és privilégiumainak marxista vagy rétegződés-alapú magyarázataiból. Az új osztály kritikai vizsgálata egyúttal önmagunk vizsgálata: ha létezik új osztály, akkor mi, kritikai értelmiségiek, így vagy úgy, központi vagy marginális szereplőkként, egyaránt részei vagyunk ennek a csoportnak. Gouldner kiválóan fogalmazta meg az újosztály-kutatás központi problémáját, amikor azt kérdezte, „Hol az operatőr a képen?” (Gouldner 1979, 9). Más szóval, hol vannak az értelmiségiek a képen? Miben áll a tudástermelők hatalma – ha van ilyen? Az újosztály-elméletek legfőbb erőssége a kritikai önreflexivitás.

Amikor az újosztály-elméletek teoretikusai a fenti kérdést teszik fel, akkor kritikai elméletet művelnek. A kifinomultabb újosztály-elméletek szerzői forradalmasították a tudásszociológiát. A *Német ideológia* híres bekezdése óta, amelyben Marx és Engels azt állították, hogy minden korszak uralkodó gondolatai az uralkodó osztály gondolatai (Marx és Engels 1972, 44), s még inkább Karl Mannheim munkássága óta (Mannheim 1971, 59–115) tudjuk, hogy tudás és érdek, tudás és hatalom szorosan összefonódik. Azonban a marxista és nem marxista tudásszociológia első hulláma azt feltételezi, hogy a tudást megtermelő szereplő semleges eszköz, akin keresztül más társadalmi szereplők, osztályok, generációk, etnikai csoportok stb. partikuláris érdekei fejeződnek ki. Sem Marx, sem Mannheim nem tették fel azt a kérdést, hogy magának a tudástermelőnek mint tudástermelőnek az érdeke milyen hatással van a megtermelt tudásra. A marxisták számra a tudástermelő mindig valamely osztály „organikus értelmisége” (Gramsci

1980, 5–23); Mannheim számára a tudástermelők „szabadon lebegő” szereplők (Mannheim 1972). Az újosztály-elméletek azonban eggyel tovább feszítik a kritikai elmélet határait; ők a teoretikust magát (azaz a tudástermelőt) is alávetik a kritikai vizsgálatnak. Meglátásaik ironiája és újdonsága éppen ebből származik.

Miközben egyes újosztály-elméletek radikalizálták a tudásszociológiát, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu vagy Michel Foucault ugyanezt tették a kritikai elmélettel, azaz a tudásról szóló elmélettel. Utóbbi szerzők nem hisznek egy, a tudásmonopóliumon alapuló új uralkodó osztály létezésében (vagy akár létrejöttének lehetőségében). Ehelyett ők az uralomtól mentes diskurzust gondolják a valódi emberi emancipáció feltételének (Habermas 1979); a kulturális tőke és a szimbolikus uralom jelentőségét hangsúlyozzák, mint a hatalom és a privilégiumok autonóm forrását (Bourdieu 1977, 487–511); s ami még fontosabb, a tudást és hatalmat mint egymástól elválaszthatatlan iker-jelenségeket határozzák meg (Foucault 1980). Mindez arra mutat, hogy egyes újosztály-teoretikusok (elsősorban Alvin Gouldner) ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkoztak, mint az elmúlt két-három évtized legérdekesebb és legnagyobb hatású teoretikusai. Az újosztály-elméletek tehát a kortárs társadalomelmélet legfontosabb vitáihoz járulhatnak hozzá.

Ebben a könyvben három feladatra vállalkozunk. Először is, megpróbáljuk azonosítani az újosztály-elméletek különböző hullámait, rámutatni az egyes elméletek erősségeire és lényegi következményeire. Ezzel az új osztály gondolatának egy olyan történetét kívánjuk megalkotni, amely az egyes elméleti hullámok belső kritikájára épít. Másodsor, ezt a munkát kiegészítjük a tudásszociológia perspektívája felől. Más szóval, az újosztály-elméletek hullámait összekapcsoljuk az új osztály létrehozására tett kísérletek kudarcaival. Központi hipotézisünk itt az, hogy az elmúlt évszázad során magasan képzett csoportok valóban megfogalmaztak hatalmi törekvéseket, amelyek egyes történeti pillanatokban „kollektív mobilitási projekteké” (Sarfatti-Larson 1977) vagy „újosztály-projekteké” (Gouldner 1979) álltak össze. Az ilyen projektek mindmáig sikertelenek maradtak, így az újosztály-elméleteket úgy értelmezhetjük, mint rájuk vonatkozó kritikai vagy apologetikus, túláltalánosított vagy koraszülött reflexiókat. Ebben az értelmezésben ezek az elméletek nem azért maradtak befejezetlenek vagy részlegesek, mert az adott teoretikusok elemzése hibás volt, hanem mert az empirikus példák, amelyekből a következtetéseiket levonták, koraszülöttek, inkoherensek és ellentmondások voltak. Végül, szerepet váltunk, és az új osztály kritikaiból az új osztály ideológusaivá lépünk elő, s azt a kérdést tesszük fel: tanulhatnak-e a magasan képzett csoportok a történelemből, hogy végre egy olyan projektet fogalmazzanak meg, ami valóban az értelmiség osztályuralmához vezet? Hogy nézne ki az

új osztály nem részleges elmélete, s az értelmiség valódi hatalomra jutása? Zárásként felbecsüljük, milyen kilátásokkal kecsegtet egy esetlegesen sikeres újosztály-projekt a saját szintetikus elméletünk felől, Nyugaton és Keleten.

Az újosztály-elmletek hullámai

Az újosztály-elméleteknek három hullámát különböztetjük meg: a késő tizenkilencedik és kora huszadik század anarchista elméleteit az értelmiségi osztályról; az 1930-as, 1940-es és 1950-es évek bürokratikus-technokratikus osztályelméleteit; és az 1970-es évek tudásosztály elméleteit. Mindegyik hullám különböző tanulságokkal szolgál; mindegyik részleges képet ad az újosztály-képződés különböző aspektusairól és dimenzióiról.

Az újosztály-elméletek szövegelemzése alapján az osztályképződésnek mi három dimenzióját azonosítottuk: ágencia,* strukturális pozíció, és tudat. Míg mindegyik elméleti hullám teoretikusai foglalkoznak ezekkel a dimenziókkal, más-más hangsúlyt helyeznek rájuk. Az első hullám az ágenciát hangsúlyozza, a második a strukturális pozíciót, a harmadik a tudatot.

Feltételezésünk szerint, az új osztály sikeres kialakulásához mindhárom feltételre szükség van: ágensekre, akik készen állnak az osztályhatalom megszerzésére; egy új strukturális pozícióra, ahonnan az uralmat gyakorolni lehet; végül pedig az osztályuralomra törekvő ágenseknek rendelkezniük kell a megfelelő tudattal ahhoz, hogy osztályuralomra tegyenek szert. Úgy gondoljuk, hogy az osztályformálódásnak ez a három tényezője bármilyen osztály esetében szerepet játszik. A burzsoázia vagy a modern proletariátus kialakulását ugyancsak vizsgálhatjuk e három tényező mentén, de az új osztály esetében különösen fontos mindháromat szem előtt tartani. Mivel az új osztály, legalábbis a jelen pillanatig, jellemzően egy részlegesen és egyenlőtlenül kialakult csoport, története inkább a bukások történetének, mint a (sikeres) kialakulás történetének tűnik.

Az anarchista elméletek (1870–1917)

Az anarchisták korán rámutattak a szocializmus marxista projektjének látens szcientizmusára és elitizmusára. Bakunyin Marxhoz intézett kritikája az I. Internacionálén belül a szocializmus Marx-féle koncepciójának etatista jellemzőit emelte ki. Bakunyin úgy érvelt, hogy a

* Hatékony cselekvésre való képesség – a szerk.

gazdaság és a társadalom központi állami irányítása olyan komplex tudást követel meg, amely elkerülhetetlenül a tudósok és értelmiségiek uralmához vezet majd.

Jan W. Machajski, a lengyel-ukrán anarchista ugyanezt az anarchista gondolatmenetet követve úgy vélekedett, hogy a szocializmusnak két különböző víziója létezik: a munkások egalitáriánus szocializmusra vágnak, míg az értelmiségiek számára a szocializmus lényege az államhatalom (Machajski 1937; Nomad 1959). Machajski úgy gondolta, hogy az értelmiség szocializmusvízióját az önzés vezérli: a munkásmozgalmat arra használják, hogy saját magukat segítsék hatalomba az állami bürokrácia révén. Az a társadalom, ami ennek nyomán alakul ki, ugyanúgy egyenlőtlen, mint a kapitalizmus, azzal a különbséggel, hogy a magántőkén alapuló előjogokat a tudásmonopóliumon alapuló előjogok váltánák fel.

Bakunyin és Machajski tehát egyaránt szkeptikusak voltak az értelmiségieknek a szocialista mozgalomban játszott szerepével kapcsolatban. Úgy gondolták, a politikai célok előnyben részesítése a gazdaságiakhoz képest a tömegmozgalmon belül, az egyenlőség mint cél háttérbe szorítása, és az államhatalom előtérbe állítása olyan ideológiai jellemzők, amelyek az értelmiségiek hatalmi céljait szolgálják, de nem járulnak hozzá a kétkezi munkások felszabadításához.

Az újosztály-elméleteknek ez az első hulláma az ágencia kérdésére koncentrált: kik azok a szereplők, akik új osztályt alkothatnak? Miért van az értelmiségieknek meghatározó szerepük a munkásmozgalomban? Elhithetjük-e, hogy ezek az értelmiségiek valóban altruizmusból, a proletariátus szócsöveként cselekednek (ahogy Marx és Engels sugallta *A szent családban*), vagy arra kell gyanakodnunk, hogy eközben saját praktikuláris érdekeiket és hatalmi céljaikat szolgálják?

Technokratikus-bürokratikus osztályelméletek

A késő 1930-as évektől kezdve több elmélet is megjelent, amelyek egy új bürokrata, technokrata vagy menedzser-osztály megjelenését vagy hatalomra kerülését jelezték a (volt) Szovjetunióban és/vagy a kapitalista Nyugaton. Ezek az elméletek meglehetősen heterogén képet mutatnak: néhol egészen különböző csoportokat jelölnek meg úgy, mint az eljövendő új osztályhatalom hordozóit (a sztálinista bürokrátáktól az amerikai menedzserekig). Egyes elméletek ragaszkodtak hozzá, hogy az új osztály jelensége kizárólag a Szovjetunióra jellemző, míg mások a kapitalizmusban és a szocializmusban ugyanannak az új osztálynak a dominanciáját vélték felfedezni. Mindegyik változatban közös, hogy az egyéni tőketulajdon helyett az uralom alapját egy új, strukturális pozíció elfoglalásában látták, ahonnan a gazdasági hatalmat gyakorolni lehet.

Míg Thorstein Veblen vagy Adolf Berle és Gardiner Means (Veblen 1963; Berle és Means 1932) kizárólag a nyugati társadalmakra fogalmazták meg hasonló állításokat, a bürokratikus osztályelméletek Lev Trockijra vezethetők vissza (Trotsky 1974), és a kora sztálini Szovjetunió empirikus elemzéseire.

Trockij maga nem volt újosztály-teoretikus. Hangsúlyozottan tagadta, hogy a bürokrácia osztály lenne, és kiállt amellett, hogy a Szovjetunió, még a sztálini bürokrácia korszakában is, munkásállam maradt (ha torz is). Ugyanakkor Trockij nagy hatású elemzést végzett az uralkodó sztálini bürokrácia és a munkásság konfliktusairól az 1930-es évek Szovjetuniójában, s így előkészítette a terepet a bürokratikus osztályelméleteknek.

Az első átfogó elméleteket, amelyek a Szovjetuniót a bürokratikus osztály által uralt társadalomként írták le, volt trockisták fogalmazták meg, akik, különösen a Sztálin–Hitler-paktum hatása alatt, elfogadhatatlannak tartották azt a gondolatot, hogy a Szovjetunió munkásállam lenne. Ily módon Trockij tanítványai túlléptek mesterükön, hogy a szovjet bürokrácia osztályuralmára vonatkozó elméleteket fogalmazzanak meg, s ezzel egy radikálisabb elemzését adják a szovjet társadalomnak. Ezeknek a posztrockista bürokratikus osztályelméleteknek két változatát különböztethetjük meg: egyesek szerint (ilyen például Tony Cliff) a Szovjetunió államkapitalista rendszer volt, ahol a kapitalizmust a sztálinista bürokrácia állította vissza (Cliff 1979); mások szerint, akikre elsősorban Bruno Rizzi volt hatással (Rizzi 1985), a Szovjetunió egy lényegében új társadalmi rendet képvisel, ami egyaránt különbözik a szocializmustól és kapitalizmustól, és amit bürokratikus kollektívizmusként lehet leírni (Shachtman 1962). A bürokratikus kollektivisták társadalmakban az állami bürokrácia az uralkodó osztály. A korai államkapitalizmus elméletek és bürokratikus kollektívizmus elméletek egyaránt azt tartották, hogy a bürokrácia osztályhatalma egy újfajta tulajdonformán alapul: a termelőeszközök a bürokraták kollektív tulajdonában vannak.

Ezek az elméletek a Szovjetunióról – mint a kollektív tulajdonon alapuló új osztályuralom társadalmáról – sokáig befolyásosak maradtak. Hatásuk az 1970-es évekig kimutatható. Ugyanakkor a posztstálinista korszakban három fontos módosítás is megjelent. Milovan Đilas, Jacek Kuroń és Karol Modzelewski elfogadták azt a gondolatot, hogy az uralkodó bürokrata osztály hatalma a kollektív tulajdonon alapszik, viszont a szovjet típusú társadalmakat továbbra is „kommunista” vagy „állammonopolista szocialista” társadalmaknak tekintették.²

A maoisták, mint Charles Bettelheim (1976), új változatát alkották meg az államkapitalista tézisnek. A Szovjetunió szerintük is visszaállította a kapitalizmust, és új osztálytársadalommá vált. Azonban, eltérően a posztrockistáktól, úgy gondolták, hogy a kapitalizmus restaurációját nem a sztálini bürokraták, hanem a vállalatok menedzserei hajtották

vége. Egy kulcskérdésben Bettelheim és a posztrockista teoretikusok egyaránt egyetértettek: a menedzser-technokraták osztályuralmának alapján a termelőeszközök közös tulajdonlásában látták.

A késő 1970-es években a bürokratikus kollektívizmus elmélet új verzióját alkotta meg Antonio Carlo (az ő esetében is felfedezhetjük a maoista hatást) és, bizonyos mértékig, Cornelius Castoriadis (Carlo 1974; Castoriadis 1978–79, 212–48). Carlo és Castoriadis egyaránt úgy gondolták, hogy a Szovjetunió elvakultan hisz a gazdasági növekedésben, és egy olyan gazdasági rendszert alakít ki, amelyet a „termelés a termelés kedvéért” elve uralkodik. Mivel a termelés ebben az esetben a *termelést*, és nem a társadalmi igények kielégítését szolgálja, a szovjet bürokratikus kollektívizmusban (Carlo) vagy totális bürokratikus kapitalizmusban (Castoriadis) végső soron a bürokrata osztály érdeke érvényesül.

Az a gondolat, hogy a szovjet típusú társadalmakban az egyéni magántulajdon eltűnik, és a régi burzsoázia osztályuralmának helyét átveszi azon csoportok uralma, amelyek a termelőeszközök fölötti valós kontrollt gyakorolják, befolyásolta azoknak a teoretikusoknak a gondolkodását is, akik a nyugati társadalmak átalakulását vizsgálták.

A nyugati újosztály-elméletek a Szovjetunió Trockij-féle elemzéséből ágaztak le. James Burnham, egykori trockista, a kora 1940-es években megalkotta a „menedzsertársadalom” elméletét (Burnham 1964), amely szerint az orosz forradalom a burzsoázia uralmát a menedzserek uralmával helyettesítette. Azt állította, hogy a menedzserek forradalma világjelenség, a fasiszta Japán és Németország ugyanúgy a menedzserek uralma felé mozdult el, mint az Egyesült Államok a New Deal alatt. Burnham tehát egy Keletre és Nyugatra egyaránt érvényes újosztály-elméletet alkotott meg, amely az új osztály eljövételét a nyugati társadalomra is vonatkoztatta.

Az 1930-as években a modern kapitalizmus technokratikus-menedzseri átalakulását egyesek apologetikus, mások kritikai hangszílyal emlegették. Berle és Means (Berle és Means, 1932) megelégedéssel nyugtázták a menedzserek hatalmának növekedését az Egyesült Államokban. Úgy gondolták, a kapitalizmus egy alapvető átalakuláson megy keresztül, amely során a magántulajdon feloldódik, s a gazdasági hatalom a magántulajdonosok kezéből átvándorol a menedzserekhez.³

A Frakfurti Iskola egyes teoretikusai, beleértve Habermas korai írásait is, egy hasonló, de kritikus képet festettek a modern kapitalizmus, fasizmus és sztálinizmus közös vonásairól (Habermas 1970). Az iskola egyes tagjai úgy gondolták, hogy ezek a társadalmak technokratikus torzulásoktól szenvednek.⁴ A korai kapitalizmust úgy írták le, mint egy liberális és demokratikus rendszert, s kritikájukat inkább a fejlett, technokratikus kapitalizmusnak szegezték. Mint írják, a technológia egyre inkább betör az élet minden területére, beleértve a kultúrát és a

politikát. A fasizmus és sztálinizmus ennek a szcientista, technokratikus fejlődésnek a szélsőséges kifejeződései. A Frankfurti Iskolának ezek az írásai már-már egy posztkapitalista vagy államkapitalista társadalom képét festik le, amelyet a technokrácia vagy pozitivistá tudomány ural (annak ellenére, hogy egyik szerző sem fogadja el az újosztály-elméletet egészében).

Az újosztály-elméletek második generációjának figyelmét a strukturális pozíció kérdése kötötte le: milyen pozíciókat kell az új osztály tagjainak elfoglalniuk a társadalmi újratermelés rendszerében ahhoz, hogy uralkodó osztállyá válhassanak? Létezik-e a modern társadalmakban egy olyan új strukturális pozíció, amely átveszi a klasszikus kapitalizmusban a tőke magántulajdona által játszott szerepet? Ezeknek a szerzőknek egy része úgy gondolta, hogy a posztkapitalista társadalmakban az állami bürokrácia hasonló szerepet tölt be, mint a magántulajdon a kapitalizmusban. Ugyanígy érveltek azzal kapcsolatban, hogy a „tulajdonosok” helyét a „menedzserek” és „technokraták” veszik át.

Az 1970-es évek tudásosztály-elméletei

Az 1970-es években a (neokonzervatív) politikai jobboldal kialakította saját újosztály-elméleteit; korábban ezek az elméletek (kevés kivétellel) tipikusan a marxi elmélet vagy a marxista-leninista politikai gyakorlat baloldali kritikáiból származtak. A neokonzervatív érvelés szerint, a baloldali értelmiség kialakított egy „ellenség-kultúrát” (adversary culture), ami aláaknázza a modern demokratikus társadalom értékeit, hogy egy modern „papság” hatalmát biztosítsa, ami a moralizáló baloldali értelmiségből áll (Shelsky 1974)⁵ A baloldali értelmiség, szól ez az érvelés, a demokrácia elveit sértő nyomást gyakorol a médiára, s arra használja a jóléti állam és az akadémia intézményrendszereit, hogy a saját osztályuralmát készítse elő (Moynihan 1982).

Daniel Bell *A posztindusztriális társadalom* c. könyvében (Bell 1976) kevesebb politikai töltettel, de hasonlóan érvel.⁶ Mint írja, a tudósoknak a posztindusztriális társadalomban alapvetően új szerep jut. A tudományos és elméleti tudás a gazdasági növekedés és társadalmi fejlődés alapvető tényezőjévé válik. Ilyen körülmények között meghatározó szerep jut egy új, progresszív tudásosztálynak.⁷

Bell és a neokonzervatívok egyaránt úgy gondolják, hogy az értelmiség osztályuralmi törekvései a tudás új minőségén alapulnak. De míg Bell számára ez az minőség az elméletben gyökerezik, a neokonzervatívok ezt egyszerűen a baloldali értelmiségiek által kialakított új kultúra romboló és felforgató jellegeként ragadják meg.

A tudásosztály legátfogóbb elméletét Alvin Gouldner alkotta meg. Gouldner újosztály-kutatását a marxizmus és a forradalmi baloldali

értelmiség tudásszociológiai kritikájával kezdi (Gouldner 1975–76, 3–36). Ennek keretében rámutat, hogy a marxizmus egyes tulajdonságai – elsősorban „metaforikussága” – lehetővé teszi az értelmiségiek számára, hogy önös érdekeiket kövessék, miközben látszólag egyetemes érdekekért küzdenek. Ezeknek az eszközöknek a segítségével a forradalmi értelmiség behelyettesítheti magát a proletariátus helyére, és a forradalomból mint új uralkodó osztály emelkedhet ki. Az új osztályról írt fő műveiben, *Az ideológia és technológia dialektikájában* (Gouldner 1976 9–13, 23–63, 195–294) és *Az értelmiség jövője és az új osztály felemelkedésében* (Gouldner 1979) egy olyan újosztály-elméletet alkot meg, ami egyaránt magába foglalja a marxista forradalmi élcsapat hatalmi törekvéseit és a technokraták/tudósok hatalmának megnövekedését. Gouldner egyik kulcsfogalma a „kritikai diskurzus kultúrája”, amely egyaránt jellemzi a marxista radikálisok, szakértők, technikai értelmiségiek és ellenkulturális értelmiségiek által birtokolt tudást. Amint a magasan képzettek tudása felveszi a kritikai diskurzus kultúrájának formáját, az így felhalmozható kulturális tőke lehetővé teszi számukra, hogy hatalmat „bitoroljanak el” az államszocializmus „régii vágású bürokráciájától” és a magántőkésektől egyaránt.

A tudásosztály elméletei jellemzően a nyugati társadalmak változó viszonyaira reflektáltak. Jelen könyv egyik szerzője azonban Konrád Györggyel közösen írt *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* c. könyvében (Konrád and Szelényi 1979) Gouldneréhez hasonló elemzést vezetett elő. Konrád és Szelényi úgy érveltek, hogy a kelet-európai értelmiség a „teleologikus tudás” fölött gyakorolt monopóliuma alapján igényt fogalmaz meg az uralkodó osztály szerepére, s a posztisztálini korszakban meg is figyelhető a bürokrácia és az értelmiség szövetségkötése az új uralkodó osztály szerepének a betöltéséért.

Az újosztály-elméleteknek ez a harmadik csoportja a tudás változó természetét helyezi előtérbe. Ezek a szerzők jellemzően úgy érvelnek, hogy mivel a társadalmi fejlődéssel a tudás egy új fajtája kerül előtérbe (legyen az ellenkulturális, teologikus tudás, kulturális tőke stb.), s az ilyen tudás birtokosai radikálisan új viszonyba kerülnek a hatalommal. A feltételezés az, hogy aki ilyen tudással bír, az a saját jogán tarthat igényt a hatalom megszerzésére.

[...]

Az új osztály Keleten

Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz ezekkel a mondatokkal végződött:

„Paradox módon addig nem képzelhető el Kelet-Európában transzcendens értelmiségi tevékenység, amíg az meg nem fogalmazza az értelmiség osztállyá szerveződésének immanenciáját, erre azonban

csak az uralkodó rend hegemoniájának megszűnése és az egész értelmiségi osztály hatalmának megszilárdulása után kerülhet sor. Hogy a szocializmus történetének ez a hipotetikus harmadik korszaka mikor következik be, azt a szerzők szabatosan megállapíthatják majd abból, hogy ezt a kéziratot akkor, de csak akkor fogja elfogadni megjelentetésre valamelyik kelet-európai könyvkiadó.” (Konrád és Szelényi 1989, 311–312.)

1989 novemberében, a kommunista rezsimek összeomlásának idején, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* végre megjelent Budapesten a Gondolatnál, egy állami tulajdonú könyvkiadónál. Azt jelenti-e ez, hogy az értelmiség osztályhatalomra tett szert? Gorbacsov programja, ami végül a rendszer felbomlásához vezetett, vajon a szakértők és specialisták győzelmét jelzi? Hihetünk-e abban, hogy Gorbacsov hatalomra kerülése az újosztály-projekt revitalizációját jelenti?

Ha a válasz igen, még mindig kérdés marad, hogy az értelmiségiek által újonnan megszerzett hatalom tartós jelenség, vagy csak az átmenet egy momentuma. Ha egy egész korszak kezdetét jelzi, akkor milyen lesz az a társadalmi rendszer, amit létrehív? A kapitalizmus vagy a szocializmus egy változata, vagy egy „kevert” rendszer?

Ebben a könyvben az első kérdésre határozott igennel felelünk. A bürokratikus rend egész Kelet-Európában és a Szovjetunióban is elvesztette a hatalmát. Ez két szempontból is igazolja *Az értelmiség útja... feltételezéseit*.

Egyrészt, a kommunizmus többé-kevésbé váratlan összeomlásában a bürokrácia intellektualizációjának jelentős szerepe volt. Ez garantálta, hogy a bürokrácia hatalmát vér nélküli „bársonyos forradalmakkal” lehetett megszüntetni, ami nem történhetett volna meg az uralkodó elit saját készsége nélkül arra, hogy feloszlassa magát és szervezeteit, elsősorban a kommunista pártot. Hogy a bürokrácia ennyire kevés ellenállást tanúsított, az többek közt a pártba és az állami bürokráciába való rekrutáció megváltozott mintázatainak köszönhető a rendszerváltást megelőző két évtizedben.

Magyarországon, legalábbis a kádári konszolidáció idején, a párt tudatosan gesztusokat tett azért, hogy vonzóvá tegye magát a magasan képzett káderek számára, s figyelmet szentelt annak, hogy jó, fiatal szakembereket toborozzon a nomenklatúrába, különösen a pártapparátusba. A pártapparátus negyven alatti dolgozóinak többsége az 1980-as évekre magasan képzett szakember volt. Azzal párhuzamosan, ahogy ezek a „kommunista yuppik” kiszorították a régi vágású bürokratákat, a pártapparátus étosza is megváltozott. A fiatal szakértő káderek, szemben azokkal a bürokráttákkal, akik munkás vagy paraszt háttérből származtak, nem függtek kizárólag a politikai vezetőiktől; személyes sorsuk nem volt a párt jövőjéhez kötve. Úgy érezték, piacképes tudással rendelkeznek, s ha bármi történik a pártban betöltött állásukkal, mindig visszatérhetnek a foglalkozásukhoz,

és még többet kereshetnek nemzetközi cégeknél. Ezek a káderek egy erősen polgárosodott pártelitet alkottak, amely nem kötődött a kommunizmus eszméihez. Míg *Az értelmiség útja...* egyes kritikusai nevenségesnek találták, hogy pártkádereket értelmiségieknek titulál a könyv, a bürokrácia intellektualizációjára vonatkozó jóslat (beleértve annak végzetes hatását a bürokratikus rendre) meglepően pontosnak bizonyult.

Ma Kelet-Európát hatalmi vákuum jellemzi. A régi elit összeomlott, és egy helyi tulajdonos burzsoázia hiányában a megürült pozíció betöltésére csak az értelmiség jelentkezik. Egy új politikai osztály van kialakulóban, és ez az új elit kizárólag az értelmiség köreiből rekrutálódik. Tagjai történészek, közgazdászok, szociológusok, jogászok, professzionális médiamunkások, és mind hatalmat követelnek; szakértelmükre hivatkozva, olyan pozíciókra jelentkeznek, mint parlamenti képviselő, miniszter, köztársasági elnök vagy polgármester.

Ha valaki az 1990–1991-ben uralkodó erőviszonyokat próbálná leírni Kelet-Európában, nyugodtan mondhatná, hogy ezeket az értelmiség különböző frakciói között vívott harcok határozzák meg. Magyarországon a társadalom többi része csendben, mondhatni apatikusan figyelte ezt a küzdelmet. A lengyel munkásosztály az új elithez növekvő szorongással, ha nem ellenségesen és undorral viszonyult. Az új elit befagyasztotta a béreket, elszabadította az árakat, kontrollt próbált gyakorolni a sztrájkok fölött, s a Lenin hajógyárat felajánlotta Mrs. Johnsonnak, békét ígérve a munkaerő részéről. Nem fér hozzá kétség, hogy ebben az időben a kelet-európai értelmiségiek több hatalmat birtokoltak, mint bármikor a történelem folyamán. S ami a társadalom és hatalom közti konfliktus volt korábban, az hamar az értelmiségi elitnek és a társadalom többi része közötti konfliktusként jelentkezett.

A második kérdésre, hogy az új elit hosszú ideig tarthatja-e meg a hatalmat, nem tudjuk a választ. Az értelmiségiek jellemzően a forradalmi változások előőrseként lépnek fel, amikor egy adott társadalmi formáció összeomlik, és egy új felemelkedik. De az ilyen értelmiségi előőrsek tipikusan képtelenek megtartani azt a hatalmat, amit a forradalmak során megszereztek. Ahogy az új társadalmi rend konszolidálódik, hatalmukat és privilégiumukat átadják az új társadalmi rend elitjeinek, mint amilyen a tulajdonos burzsoázia vagy állami bürokrácia (lásd az első változatot a francia, a másodikat az októberi forradalom esetén). Képes lesz-e ezúttal az értelmiség arra a történelmi precendensre, hogy megtartsa magának a hatalmat, és valódi új osztállyá váljon, amely újra tudja termelni saját hatalmi pozícióját – vagy újra át kell adnia a helyét egy új burzsoáziának? Más szóval, lehet-e a jelenlegi forradalom (amit azok, akik a marxi filozófia szerint úgy gondolják, hogy a történelmi fejlődés a kapitalizmustól a szocializmus felé vezet, inkább *ellenforradalomnak* neveznének) több, mint egy rövid átmenet a szocializmusból vagy kommunizmusból a kapitalizmusba?

Mi mellett érvelünk, hogy az értelmiségiekből nem lesz új osztály. Bár az új osztály tagjai ma hatalmi pozíciókat töltenek be politikai, kulturális és gazdasági intézményekben, ugyanakkor ezzel párhuzamosan megszabadulnak az osztályuralomhoz szükséges közös tudat elemeitől, és felszámolják azokat a strukturális pozíciókat, amelyeknek köszönhetőn osztályhatalomra tehetek szert (a gazdaság redisztributív integrációját).

A liberalizmus ma ideológiai szupremáciának örvend. A neoklaszszikus közgazdaságtan és a Margaret Thatcher és Ronald Reagan gazdaságpolitikájával érzett mély szimpátia jegyében az értelmiségiek sokterápiát követelnek, korlátlan reprivatizációt, a köztulajdon teljes magánosítását. Ez a reprivatizáció jelentheti azt, hogy a köztulajdonban álló cégek a menedzserek magántulajdonába kerülnek (Hankiss Elemér és Jadwiga Staniszkis szerint ez történt Magyarországon és Lengyelországban), vagy jelentheti azt, hogy magyar vagy lengyel cégek külföldi tulajdonba kerülnek.

Az értelmiségiek ebben a folyamatban, ahelyett, hogy megragadták volna az osztályhatalmat, azt a feladatot végezték el, hogy újra létrehozzák Kelet-Európában a kapitalista viszonyokat. Az értelmiségi csoportok közötti küzdelmek, s a más társadalmi csoportokkal kötött szövetségek meg fogják határozni a posztkommunista rendszerek természetét; egyes régiókban, így Közép-Európában, máris sikeresen létrehozták a kapitalista gazdaság egy típusát. Ezeknek a kapitalista rendszereknek a természete minden országban más, tükrözve a társadalmi erők egyensúlyát és a korábbi küzdelmek eredményét. Ennek a (ma is erőteljes átalakulásban levő) új rendszernek talán a legérdekesebb sajátossága, hogy mindeddig egy olyan kapitalista rendszer, amelyben nem létezik uralkodó tőkésosztály; nincs nagypolgárság. Létezik a megfelelő tudat (liberalizmus), strukturális pozíciók (piacfüggő cégek); csak maguk az ágensek nem érkeztek még meg. Hogy kik lesznek ezek, vagy hogy egyáltalán lesznek-e ilyenek, az a társadalmi konfliktusok fő témája lesz az elkövetkezőkben a régióban. A technokrácia, a külföldi tőke és a volt szocialista vállalkozók (a késő szocializmus termékei) egyaránt igényt fognak tartani erre a pozícióra.

Akár a nyugati társadalmak esetében, az értelmiség posztszocializmusban játszott szerepének (és kommunista történetének) megértése elengedhetetlen a társadalmi rekonstrukcióhoz. Ahogy az értelmiségiek sosem ismerték el, hogy a szocialista rendszerhez érdekük fűződne, úgy a posztszocializmushoz fűződő érdekeikről is hallgatnak. Ma magabiztosan állítják, hogy a piacgazdaság létrehozásához a szocializmus által megalkotott „redisztributív államot” fel kell oszlatni. Azt mondják, a szocialista jóléti rendszer „botrányosan túlméretezett”, és vissza kell vágni ahhoz, hogy a kapitalizmus jelen „fázisához” illeszkedjék ezekben a társadalmakban. Az újosztály-elméletek azonban rá-

mutatnak, hogy a szocialista redisztribúció az értelmiségnek kedvezett. Ebben az értelemben nem a nyugati értelemben vett „jóléti” rendszer volt: nem enyhítette az egyenlőtlenségeket, hanem létrehozta azokat. Paradox módon, a munkások a szocializmus alatt éppen hogy piaci mechanizmusok révén kompenzálták a redisztribúció által kialakított egyenlőtlenségeket.

A posztkommunista értelmiség leszámolt a szocialista redisztribúcióval. Ma „kapitalizmust építenek” a társadalom hasznára, ugyanakkor ez a projekt egyúttal jól fizető állásokat kínál nekik a gazdaság piacosított szegmenseiben, magasan fizetett és jutalmazott „komprádor értelmiségként” dolgozhatnak a hazai piacokra behatól külföldi tőke szolgáltatásban, és saját vállalkozásokat indíthatnak. Többé nincs szükségük a redisztribúcióra, így meg akarják semmisíteni. Az eredmény az olyan posztkommunista gazdaságokban, mint Magyarország: égbe szökkenő társadalmi egyenlőtlenségek, a belső kereslet legyengülése, s ami a leg súlyosabb, nyomor és szegénység az átmenet vesztesei számára.

Jegyzetek

- ¹ Lásd Kuroń és Modzelewski: *Il Marxismo Polacco all'Opposizione* (Roma, 1968), idézi Carlo 1974.
- ² E nézet kritikájához lásd Zeitlin 1974, 1073–1119.
- ³ Lásd elsősorban H. Marcuse: A modern technológia néhány következménye, és F. Pollock: Államkapitalizmus: lehetőségek és korlátok, in Arato (ed.) 1978.
- ⁴ Az ellenkultúra fogalmát eredetileg L. Trilling alkotta meg (1965).
- ⁵ Bell kevésbé kritikus az új osztály tézisével szemben, mint az új jobboldal teoretikusai.
- ⁶ Veblen hasonlóan gondolkodott a mérnökök jövőbeli szerepéről. Galbraith, Veblen nyomán, a technostruktúra egy párhuzamos elemzését adta. Lásd T. Veblen: *Engineers and the Price System*, és J. K. Galbraith: *The New Industrial State*.
- ⁷ Lásd G. Konrád és I. Szelényi: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* és N. Berdayev: *The Origins of Russian Communism*. Ezeket a szereplőket „archaikusnak” nevezzük, hangsúlyozva, hogy nem képesek a szociális uralom racionális formáját létrehozni. Tradicionális módon uralkodnak; helyesebb rendnek, mint osztálynak nevezni őket.

Hivatkozások

- Bakunin, Mikhail 1966: Marx, the Bismarck of Socialism. In *Patterns of Anarchy*, edited by Leonard I. Krimmerman and Lewis Perry, 882–93. New York, Anhcór
- Bauman, Zygmunt 1974: Officialdom and Class: Bases of Inequality in Socialist Society. In *The Analysis of Class Structure*, edited by Frank Parkin, 129–48. London, Tavistock
- Bell, Daniel 1976: *The Coming of Postindustrial Society*. New York, Harper and Row

- Berle, Adolf A. and Gardiner C. Means 1932: *The Modern Corporation and the Private Property*. New York: Macmillan
- Bettelheim, Charles 1976: *Economic Calculation and Forms of Property*. London: Routledge and Kegan Paul
- Bourdieu, Pierre, and J. C. Passeron 1977: *Reproduction in Society, Education and Culture*. Beverly Hills, California: Sage
- Burnham, James 1962. *The Managerial Revolution*. Bloomington: Indiana University Press.
- Carlo, Antonio. 1974: The Socioeconomic Nature of the U.S.S.R. *Telos*, no. 21, 2–86.
- Castoriadis, Cornelius 1978: The Social Regime in Russia. *Telos*, no. 38: 212–48.
- Cliff, Tony 1974: *State Capitalism in Russia*. London: Pluto Press
- Ferenc Fehér, Ágnes Heller and György Márkus 1983: *Dictatorship over Needs*. Oxford, Blackwell Publishing
- Foucault, Michel 1980: *Power/Knowledge*. New York: Pantheon Books
- Fukuyama, Francis 1989: The End of History? *The National Interest*, Summer, 3–18.
- Gouldner, Alvin Ward 1975: Prologue to a Theory of Revolutionary Intellectuals. *Telos*, no. winter, 3–36.
- Gouldner, Alvin Ward 1976: *The Dialectics of Ideology and Technology*. New York, Seabury Press
- Gouldner, Alvin Ward 1979: *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York, Seabury
- Gramsci, Antonio 1971: *Selections from the Prison Notebooks*. Edited by Quintin Hoare and Novell Geoffrey Smith. New York, International Publishers
- Habermas, Jürgen 1979: *Communication and Evolution of Society*. Boston, Beacon Press
- Habermas, Jürgen 1970: *Toward a Rational Society*. Boston, Beacon Press.
- Machajski, Jan W. 1937: The Intellectual Worker. In *The Making of Society: An Outline of Sociology*, edited by V.F. Calverton. New York, The Modern Library
- Mannheim, Karl 1971: The Problem of Sociology of Knowledge. In *From Karl Mannheim*, edited by Kurt H. Wolff, 59–115. New York, Oxford University Press
- Mannheim, Karl 1972: *Essays on the Sociology of Knowledge*. London, Routledge and Kegan Paul
- Marx, Karl, and Frederick Engels: 1972: The German Ideology. In *On Historical Materialism*, edited by Karl Marx, Frederick Engels and Vladimir Ilyich Lenin, 14–76. Moscow, Progress Publishers
- Moynihan, Daniel 1982: Equalizing Education: In Whose Benefit? *The Public Interest*, no. fall.
- Nomad, Max 1932: *Rebels and Renegades*. New York: Macmillan
- Rizzi, Bruno 1985: *The Bureocratization of the World*. London, Tavistock
- Sarfatti-Larson, Magali 1977: *The Rise of Professionalism: A Sociological Analysis*. Berkeley: University of California Press
- Schelsky, Helmut 1974: *Die Arbeit Tun Die Anderen: Klassenkampf Und Priesterherrschaft Der Intellektuellen*. Köln, Oppladen
- Shachtman, Max 1962: *The Bureocratic Revolution: The Rise of the Stalinist State*. New York, Donald Press

- Iván Szelényi, and György Konrád 1979: *The Intellectuals on the Road to Class Power*. New York, Harcourt Brace Jovanovich.
- Trotsky, Leon 1962: *The Revolution Betrayed: What Is the Soviet Union and Where Is It Going?* New York, Pathfinder Press
- Veblen, Thornstein 1963: *Engineers and the Price System*. New York, Harcourt Brace Jovanovich

(Válogatta és fordította: Gagyi Ágnes)

Eredeti megjelenés: *Theories of the new class: Intellectuals and power*, University of Minnesota Press, 2004.